

תפילת הדרך

הפסיקה של הרב היא פסיקה ייחודית בדין תפילת הדרך במובן מסוים. בשיטת הרב, ישנם שני דברים שאנשים פחות יודעים אותם היום: האחד, שאת תפילת הדרך לא חותמים בשם, והשני, שאדם שמתכוון לצאת לדרך והוא מתפלל לפני כן, שיגיד את תפילת הדרך ב"שומע תפילה"¹. הגמרא בברכות² מזכירה את תפילת הדרך:

"אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא לא תרתח ולא תחטי, לא תרוי ולא תחטי, וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא, מאי המלך בקונך וצא, אמר רבי יעקב אמר רב חסדא זו תפלת הדרך, ואמר רבי יעקב אמר רב חסדא כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך, מאי תפלת הדרך, יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתוליכני לשלום ותציעני לשלום ותסמכני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך ותשלח ברכה במעשי ידי ותתנני לחן ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי בא"י שומע תפלה. אמר אביי לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא היכי נימא יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתוליכנו לשלום וכו' אימת מצלי אמר רבי יעקב אמר רב חסדא משעה שמהלך בדרך עד כמה אמר רבי יעקב אמר רב חסדא עד פרסה".

אליהו זכור לטוב נותן עצות טובות לרב יהודה:

"לא תרתח ולא תחטי" - אל תכעס, וממילא לא תגיע לידי חטא. הכעס הוא המתכון לעבירות. בעניין זה, זכורני שיצא לי להיות מס' פעמים אצל הרב כאשר האנשים שלו עשו דברים שלא עשו לו נחת רוח, והרב לא היה מעיר להם כלום. הוא לא כעס, אעפ"י שראו שהדברים הפריעו לו. כמו כן, הייתה פעם אחת בליל שבת שהייתי בביתו של הרב ושאלתי אותו שאלה, ואחד האנשים דחף אותי ואמר לי "אתה מפריע לרב". הרב לא כעס עליו או העיר לו, אלא תפס אותי בידו והמשיך לדבר איתי בעניין השאלה ששאלתי אותו.

"לא תרוי ולא תחטי" - אל תשתה יין וממילא לא תחטא. אגב, כאן מדובר על רב יהודה אחיו של רב סלא חסידא ולא על רבי יהודה המפורסם, מאחר ורב יהודה המפורסם שמוזכר רבות בתלמוד כלל לא אהב יין. כיצד יודעים זאת? מסופר עליו בגמרא בנדרים³ שראתה אותו המטרוניתא (אשה חשובה, גבירה) ותמהה כיצד זה שפניו צהובות (נראות טוב) והוא מורה הוראה תוך כדי כך שהוא שתוי (היא יצאה מנקודת הנחה שפניו נראות טוב בגלל שהוא שתה הרבה יין). ענה

1 סידור "קול אליהו", עמ' קמ"ו.

2 כ"ט ע"ב.

3 מ"ט ע"ב.

לה רבי יהודה⁴ "אמונותי בידך (סוג של הבטחה) שאיני שותה כל השנה יין אלא בקידוש ובהבדלה, וקושר אני צדעי פדחתי משום מיהוש ראשי מפני ד' כוסות ששתיתי שאני חושש מהן מפסח עד עצרת" - דהיינו, רבי יהודה המפורסם היה רחוק משתיית יין בשגרה מאחר והוא הויק לו, ופניו היו נראות טוב משום "חכמת אדם תאיר פניו"⁵.

"וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא" - בפשטות, הכוונה היא שיש לבקש רשות מהקב"ה בטרם היציאה לדרך.

"מאי המלך בקונך וצא, אמר רבי יעקב אמר רב חסדא זו תפלת הדרך. ואמר רבי יעקב אמר רב חסדא כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך" - אליהו בא ללמד את רב יהודה הלכה למעשה - בטרם יוצאים לדרך יש להתפלל תפילת הדרך. מהו נוסח התפילה?

"מאי תפלת הדרך, יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתוליכני לשלום ותצעדיני לשלום ותסמכני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך ותשלח ברכה במעשי ידי ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי בא"י שומע תפלה."

לשיטת רב חסדא נוסח התפילה הוא בלשון יחיד (תוליכני, תצעדיני, תסמכני וכו'). אביי אומר שיש לומר את הנוסח דווקא בלשון רבים ע"מ לשתף עצמו עם הציבור - תוליכנו לשלום וכו', מאחר ומדובר בדבר שהציבור צריך לו, שהרי יציאה לדרך מעיר לעיר היא מעשה שבכל יום עבור אנשים רבים, ולא מדובר כאן בבקשה פרטית כמו הצלחה בפרנסה או בחינוך הילדים, אלא בתפילה כללית על עוברי הדרכים באשר הם.

"אימת מצלי אמר רבי יעקב אמר רב חסדא משעה שמהלך בדרך" - דהיינו זמנה של תפילת הדרך הוא משעה שמהלך בדרך. מה פירוש "משעה שמהלך בדרך"? לכאורה, זמן תפילת הדרך הוא מהרגע שהאדם יצא לדרך (ועד שיגיע ליעדו).

"עד כמה אמר רבי יעקב אמר רב חסדא עד פרסה" - מסייגת הגמרא את הזמן שעד אליו ניתן לומר את תפילת הדרך - עד שיעור הליכה של פרסה, שהוא כשיעור ארבעה מילין (מיל - אלפיים אמה, 960 מטרים).

באופן כללי ניתן לומר שגמרא זו "עמומה" במובן מסוים. מילים שונות בגמרא זו יכולות להתפרש בצורה שונה ולספק הסבר שונה למהלך הסוגיה.

כדוג' לכך, ניתן עינינו בפירוש רש"י המסביר שכוונת הגמרא במילה "המלך (בקונך)" הינה "טול רשות". רש"י זה הוא מאד מעניין. לכאורה אין קשר בין הפירוש לבין המציאות; וכי בקשת רשות פירושה לומר את תפילת הדרך וללכת? לדוג', כאשר אדם מבקש רשות מחברו לעבור

4 שם, רש"י.

5 קהלת, ח', א'.

דרך חצרו או להכנס לביתו - הוא מחכה לתשובה שעל פיה הוא יפעל. לעומת זאת, בתפילת הדרך, אדם לכאורה לא מבקש רשות אלא מתפלל את תפילת הדרך ויוצא מיד לדרכו מבלי לקבל תשובה כלשהי. כמו כן, המילה "להמלך"⁶ מפורשת פעמים רבות כ"להתייעץ" ולא "לטול רשות".

בדבר הזמן שעד אליו ניתן לומר את תפילת הדרך, מפרש רש"י⁷:

"עד פרסה - אבל לא לאחר שהלך פרסה ובה"ג מפרש עד כמה יבקש לילך שיהא צריך להתפלל עד פרסה, אפי' אין לו לילך אלא עד פרסה, אבל דרך פחות מפרסה אין צריך להתפלל תפלה זו."

דהיינו, עפ"י הפירוש הראשון ברש"י, יש להתפלל תפילת הדרך לכל המאוחר עד שיעור הליכה של מרחק פרסה, ועפ"י הפירוש השני ברש"י (בה"ג) השיעור המינימלי להליכה בדרך שמחייב בתפילת הדרך הוא פרסה, ועל פחות מהילוך של פרסה - לא מתפלל תפילת הדרך.

מהגמרא דלעיל ניתן לראות לכאורה שני דברים ברורים:

- א. את תפילת הדרך יש להתום בשם (כפי נוסח הגמרא).
- ב. את תפילת הדרך יש לומר משעה שיוצא לדרך.

ושני הדברים הללו הם לכאורה הפוכים ממה שפוסק הרב הלכה למעשה.

ישנה גמרא נוספת במסכת ברכות⁸ המדברת על תפילת הדרך:

"הנכנס לדרך מתפלל שתים: אחת בכניסתו ואחת ביציאתו; בן עזאי אומר: ארבע, שתים בכניסתו ושתים ביציאתו: נותן הודאה על שעבר וצועק על העתיד. תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר? "יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתכניסני לדרך זה לשלום". נכנס אומר: "מודה אני לפניך ה' אלהי שהכנסתני לדרך זה לשלום". בקש לצאת אומר "יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתוציאני מדרך זה לשלום". יצא אומר "מודה אני לפניך ה' אלהי שהוצאתני מדרך זה לשלום, וכשם שהוצאתני לשלום כך תוליכני לשלום ותסמכני לשלום ותצעדיני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך"

המשנה אומרת שאדם שנכנס לדרך מתפלל פעמיים - פעם בכניסתו לדרך ופעם ביציאתו ממנו. ה"כרך" המדובר הינו עיר שמוקפת חומה. בימי קדם, כרך הייתה עיר גדולה ומבוססת כגון ירושלים, לעומת הערים הפרוזות שהיו קטנות יותר ופחות משמעותיות הן מבחינת כמות האנשים והן מבחינת ריכוזי התעסוקה והמסחר. באופן טבעי, מאחר ובכרכים היתה כמות רבה

6 וזה שונה מהמילה "נמלך" שפירושה "שינה את דעתו".

7 מסכת ברכות, ל' ע"א.

8 ס' ע"א.

של אנשים, קשה יותר לשמור שם על הסדר הציבורי, והיו שם יותר אנשים מפוקפקים שצריך להשמר מהם. היות וכך היו פני הדברים, מובן מדוע אדם שנכנס לדרך ויוצא ממנו צריך להתפלל תפילת הדרך.

הברייתא שלאחר המשנה מתארת את נוסח התפילה שאדם צריך להתפלל בכניסתו וביציאתו, וממנה רואים דבר מאד מעניין: בסתירה לגמרא הקודמת שהובאה לעיל, בתפילת הדרך המוזכרת כאן אין חתימה בשם.

כעת נעבור לשיטות הראשונים בנושא. כותב הטור⁹:

"היוצא לדרך יתפלל תפלת הדרך וזה נוסחה: יר"מ ה' או"א שתולחנו לשלום ותסעידנו לשלום ותסמכנו לשלום ותביאנו למחוז חפצנו לשלום ותצילנו מכף כל אויב ואורב בדרך ותננו לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואנו כי אתה שומע תפלות עמך ישראל ברחמים בא"י שומע תפלה".

דהיינו, לשיטת הטור יש לחתום בתפילת הדרך בשם. נראה שהטור פסק להלכה את הגמרא הראשונה שהזכרה (ברכות כט:), ואילו את הברייתא שהזכרה לעיל (ברכות ס.) לא הביא להלכה. ממשיך הטור וכותב:

"וצ"ל כלשון רבים ומעומד. ואצ"ל אותה אלא פעם אחת ביום, אפילו אם ינוח בעיר באמצע היום. ומה שאינה פותחת בברוך פירש רבי יצחק לפי שאינה אלא תפלה בעלמא שמתפלל להקב"ה שיוליכנו לשלום ואינה כברכת הנהנין ולא כברכות שתקנו על שם המאורע אלא בקשת רחמים ומפני שיש בה אריכת דברים חותמין בה בברוך. והר"מ מרוטנבורק כשהיה יוצא לדרך בבקר היה אומר אחר י"ר כדי להסמיכה לברכת גומל חסדים ותהיה ברכה סמוכה לחברתה וי"ל אותה אחר שהחזיק בדרך ואין לאומרה אלא א"כ יש לו לילך פרסה אבל בפחות מפרסה לא יחתום בברוך ואם שכח מלאומרה יאמר אותה כל זמן שהוא בדרך ובלבד שלא הגיע תוך פרסה הסמוכה לעיר שרוצה ללון בה משם ואילך יאמר אותה בלא ברכה"

יש כלל ידוע בברכות: לברכות קצרות, אין גם פתיחה וגם חתימה בשם. לדוג', ברכות השחר מברכת "הנותן לשכוי" ועד ברכת "שלא עשני אישה" הן ברכות קצרות שפותחות בברכה עם שם ה', אך חתימתן היא ללא שם ה'. ברכות ארוכות לעומת זאת, מתחילות ב"ברוך" ומסתיימות ב"ברוך" כגון "ברוך שאמר" ו"יוצר המאורות". כלל נוסף הוא שברכה הסמוכה לחברתה, גם אם היא ברכה ארוכה, היא אינה פותחת ב"ברוך". לדוג', ברכת "אהבת עולם". ברכה זו היא ברכה ארוכה שבאה לאחר ברכת "יוצר המאורות" והיא אמנם מסתיימת ב"ברוך", אך אינה פותחת ב"ברוך".

9 או"ח, הלכות תפילה, סי' קי".

לאור הכללים הללו, נראה שבתפילת הדרך יש לכאורה בעיה: קשה להבין את מי שסובר שאת תפילת הדרך יש לחתום בשם, מאחר ותפילת הדרך היא ברכה ארוכה, ולפי הכללים שהזכרו לעיל היא הייתה צריכה לפתוח ב"ברוך" ולסיים עם חתימה בשם כדין ברכה ארוכה שאינה סמוכה לחברתה.

בהמשך מובאים דבריו של רבי יצחק (הזקן, מבעלי התוספות) שמסביר שתפילת הדרך היא בכלל לא ברכה אלא תפילה - כשמה כן היא. אולם, מאחר ויש אריכות דברים בתפילה זו (ולא בכדי, שהרי הסכנה הייתה מצויה¹⁰), חכמים סברו שראוי שהיא תסתיים ב"ברוך". סיבה נוספת אפשרית לכך היא שאנשים נוטים להקפיד פחות על תפילות שאין בהן ברכה, ולכן חכמים תיקנו ברכה בסופה. כמו כן, כדאי לשים לב שהטור הכניס את הלכות תפילת הדרך בהלכות תפילה ולא בהלכות ברכות, מה שמאשש במובן מסוים את סברתו של רבי יצחק.

למהר"ם מרוטנבורג המובא בהמשך דברי הטור ישנו חידוש שלא מופיע בגמרא: מסביר מהר"ם שהסיבה שהגמרא רק סיימה בחתימה בשם בתפילת הדרך ולא פתחה ב"ברוך", קשורה לכך שתפילת הדרך היא אכן ברכה (ולא תפילה) וצריך להסמיך אותה ליה"ד שבברכות השחר (דהיינו לברכת "גומל חסדים טובים"). דהיינו, מהר"ם מרוטנבורג נהג כמנהג האשכנזים שאומרים את ברכות התורה לפני ברכות השחר, ולאחר ברכות השחר שמסתיימות ב"יה"ר...גומל חסדים טובים לעמו ישראל", הוא היה מברך מיד את תפילת הדרך (לפני שיוצאים לדרך), ומכאן שתפילת הדרך היא ברכה הסמוכה לחברתה, ולכן היא מסתיימת ב"ברוך" ולא פותחת ב"ברוך". כך למעשה מתרץ מהר"ם את קושיית ר"י הזקן (מדוע הברכה מסתיימת עם חתימה בשם) שהובאה לעיל. אפשר לומר גם שמהר"ם בעיקרון סובר כר"י הזקן, אך עקב החשש שאולי מדובר בכל זאת בתפילה ולא בברכה, הוא היה מעדיף לסמוך את תפילת הדרך לברכה אחרת, וכך ישנו טעם הלכתי לכך שתפילת הדרך מסתיימת עם חתימה בשם, אך לא מתחילה ב"ברוך".

ממשיך הטור ומציין דין מאד חשוב: "ויש לומר אותה אחר שהחזיק בדרך". מה הפשט? לכאורה לאחר שיצא לדרכו. אם כך, מה עושים עם סברת מהר"ם מרוטנבורג שהטור הביאה רגע לפני? לכאורה, לפי שיטת מהר"ם מרוטנבורג הוא צריך להסמיך את תפילת הדרך לברכות השחר, ואת ברכות השחר אומרים בבית (לספרדים) או בבית הכנסת (לאשכנזים) אבל בכל מקרה לא אומרים אותן בדרך! אם כן, כיצד לשיטת הטור יאמר את תפילת הדרך מיד לאחר שהוא יוצא לדרכו? זו קושיה שנתמודד איתה בהמשך.

באים התוספות¹¹ ומחדשים:

10 כדוג' למציאות שהייתה פעם, ישנו מקום שנקרא "ואדי הראמיה", שממוקם בין עפרה לשילה, וקראו לו "ואדי השודדים", ואדם שהיה נכנס לשם עם רכוש, היה יוצא נקי מרכושו.

11 מסכת פסחים, ק"ד ע"ב.

"כל הברכות פותח בברוך וחותרם בברוך. ותימה ברכה דאלהי נשמה אמאי לא פותחת בברוך דהא מעיקרא לא הוות סמוכה לחבירתה כדאמרינן בברכות (דף ס:) כי מתער אומר אלהי נשמה וכן קשה מאתה הוא עד שלא נברא העולם ותפלת הדרך שחותם ואינו פותח בברוך וי"ל לפי שאינן ברכות אלא שבה ותפלה בעלמא וברכה שאחר מגילה נראה דחתמינן בא"י האל הנפרע לעמו ישראל מכל צריהם האל המושיע שהיא ארוכה ולא דמיא לברכת פירות ומצות שהן קצרות וכן יש בירושלמי דמגילה ובגמרא דידן (דף כא:) בספרים ישנים דחותם בה בברוך האל הנפרע כו' וברכה דבורא נפשות רבות חותם בירושלמי בא"י חי העולמים"

בעלי התוספות מחדשים כאן חידוש עצום. לשיטתם, "אלקי נשמה" זו לא ברכה אלא תפילה בעלמא, וכך גם בתפילת הדרך וב"אתה הוא עד שלא נברא העולם" (הנוסח שאומרים בתפילה אחרי קריאת שמע דקורבנות שמסתיים ב"ברוך המקדש שמו ברבים"). אגב, בנוסח המופיע בירושלמי הסיום של "אתה הוא עד שלא נברא העולם" הוא: "ברוך אתה ה' המקדש שמו ברבים", דהיינו עם שם ה', וכך היו חותמים גם בנוסח אשכנז הקדום. משמע מדברי התוספות המובאים בטור שישנן שלוש ברכות בתלמוד שחותמים בהם בשם, אך הן אינן ברכות אלא תפילות.

ישנה שאלה מאד מפורסמת - כמה צריך להקפיד על מנהג ישראל? יש מנהגים שנראים לעיתים כהפך למה שמופיע בתלמוד, וישנם פוסקים שמבטלים מנהגים שסותרים את מה שכתוב בשולחן ערוך.

המשנה הראשונה במסכת ברכות¹² פותחת במילים "מאימתי קורין את שמע בערבין". על המשנה הזו יש רש"י ותוספות שמצטט אותו, והם מתחבטים כיצד ייתכן שיש לקרוא את קריאת שמע החל מצאת הכוכבים והלא המנהג הוא שקורים את קריאת שמע מבעוד יום! והם מתרצים כל אחד את תירוצו. מכאן רואים, שממש בתחילת התלמוד גדולי הראשונים קובעים שמנהג שנהגו אותו חכמי ישראל הוא מנהג טוב ונכון (אין מדובר כאן על כל מנהג של "בעלי בתים", אלא מנהגים שנהגו אותם עדות שלמות), ויש להחזיק בו. כמו כן, אף אחד מהם לא אמר לשנות את המנהג. לבוא ולומר שמנהג שנהגו אותו עדות שלמות זה מכיוון שהם "לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו"¹³ - זו טעות גמורה.

והייתי בשיעור של הרב משה צדקה שליט"א, והוא אמר שהמנהג של הספרדים הוא לא לחזור על קריאת שמע של ערבית, ואין צורך לכוון בקריאת שמע שעל המיטה שהרי יצא כבר ידי חובה. אמנם, לשיטתו, מי שרוצה לחזור על קריאת שמע - שיחזור, אך "פוק חזי מאי עמא דבר" שלא נהגו לחזור על קריאת שמע זו. בעל ה"ישכיל עבדי" כתב שבמידה ואמרים את קריאת שמע לאחר השקיעה אין צורך לחזור עליה פעם נוספת, וכתב ש"חזינן לכל רבנן קשישאי שלא

12 מסכת ברכות, ב' ע"א.

13 תהלים פב', פס' ה'.

היו חוזרים". אמנם הגאון רבי מרדכי אליהו זצ"ל פסק¹⁴ שבמצב בו קוראים את קריאת שמע של ערבית לפני צאת הכוכבים, לכתחילה יש לחזור על קריאת שמע כשיגיע צאת הכוכבים.

על המנהג לקרוא את קריאת שמע של ערבית לפני צאת הכוכבים, רבנו יונה על הרי"ף¹⁵ (למעשה תלמידי רבנו יונה) מביא שיטה ייחודית, שמסבירה כיצד יש להתנהל בקריאת שמע שעל המיטה לאחר שקראנו את קריאת שמע של ערבית לפני צאת הכוכבים:

"ואם תאמר: כיוון שאינו אומר ברכת "מעריב ערבים", הוויא לה ברכה שאינה סמוכה לחבירתה, וכל ברכה שאינה סמוכה לחבירתה צריך לפתוח בה בברוך! יש לומר, שכיוון שבמקומה היא סמוכה לחבירתה, אין לחוש עכשיו כשאומר אותה על קריאת שמע אם אינו פותח בברוך. שכיוצא בזה מצינו בתלמוד (לקמן דף כט:) בתפילת הדרך, שאינה פותחת בברוך וחותרם בה "שומע תפילה", מפני דכיוון דבשמונה עשרה - ברכת "שומע תפילה" סמוכה לחבירתה, אם עכשיו אינה סמוכה לחבירתה לא חיישינן להכי."

"ואם תאמר" - זוהי פסקה שנמצאת באמצע מהלך ברבנו יונה, שמביא לפניו שיטות רבות. לשיטתו של רבנו יונה, במצב בו אומרים את קריאת שמע לפני צאת הכוכבים, וחוזרים עליה כדי לצאת ידי חובה בקריאת שמע שעל המיטה, יש לומר לפני את ברכת "אהבת עולם בית ישראל עמך אהבת", ללא ברכת "המעריב ערבים" שאותה ברך בערבית. אם כך, עולה הקושיה הבאה שאותה מביא רבנו יונה: מדוע אינו פותח בברוך אתה ה' בברכת "אהבת עולם" שלפני קריאת שמע שעל המיטה? הרי במציאות זו מדובר על ברכה שאינה סמוכה לחברתה (שהרי לא מברך את ברכת "המעריב ערבים") ומכיוון שהיא אינה ברכה קצרה היא צריכה הן לפתוח בברוך והן לסיים בברוך! ומתריך רבנו יונה שמאחר ובמקום המקורי שתיקנו את ברכת "אהבת עולם" - בתפילת ערבית, היא אכן סמוכה לחברתה, הרי שעכשיו שקוראים אותה במקום אחר לא ישנו את הנוסח לשם כך ואין לחשוש לזה. הראיה של רבנו יונה לכך מעניינת מאד: סובר רבנו יונה שמקרה זה הוא למעשה כמו המקרה של תפילת הדרך שידוע אינה פותחת בברוך ונחתמת ב"ברוך אתה ה' שומע תפילה". ומסביר רבנו יונה שהמקום המקורי של תפילת הדרך הוא למעשה בצמוד ל"שומע תפילה" בתפילת שמונה עשרה (והסיום של "שומע תפילה" בשתי הברכות הללו מעיד על כך שמקומן הוא זהה - בתפילת שמונה עשרה), וממילא זו ברכה שבמקור סמוכה לחברתה, וכאשר מברכים אותה בנפרד שלא בתפילת שמונה עשרה, הרי שלא נשנה את נוסח הברכה לשם כך ולכן היא לא פותחת בברוך אך מסיימת בברוך.

14 מאמר מרדכי, הלכות לימות החול, פרק כו' סעי' ב'.

15 דף א' ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה "אלא".

בספר "תשבץ קטן"¹⁶ (שמביא הרבה שמועות ממהר"ם מרוטנבורג) מובאת התייחסות לעניין הפתיחה והחתימה בתפילת הדרך:

"ושאלתי למהר"ם למה תפלת הדרך חותמת בברוך הואיל ואינה פותחת בברוך. ואמר לי שהוא מסמיך אותה לאחת מן הברכות הפותחות בברוך כגון לאחת מאותן ברכות של לשכוי בינה"

דהיינו, לדעת מהר"ם מרוטנבורג תפילת הדרך היא ברכה הסמוכה לחברתה, ולכן לא פותחת בברוך (אך חותמת בברוך). מדבריו נראה כי מקומה של תפילת הדרך הוא בסמוך לברכות השחר, וזו הייתה כוונת חז"ל. דהיינו, דעת מהר"ם אינה כדעת ר"י בתוספות, וגם לא כדעת רבנו יונה.

אם נסכם לרגע את הנלמד עד כה, נראה שיש כאן שלוש שיטות מרכזיות לגבי תפילת הדרך:

- א. דעת ר"י - תפילת הדרך היא תפילה ולא ברכה, אך מכיוון שיש בה אריכות דברים של בקשות רחמים מלפני ה' שישפיע עלינו חן, חסד ורחמים, שמירה בדרך וכו', החכמים ראו לנכון לברך את הקב"ה על כך.
- ב. דעת רבנו יונה - מקומה של תפילת הדרך הוא בסמוך לברכת שומע תפילה של תפילת שמונה עשרה.
- ג. דעת מהר"ם מרוטנבורג - תפילת הדרך היא ברכה הסמוכה לחברתה.

עד עתה, נראה כי מהר"ם מרוטנבורג הוא היחיד שסובר שתפילת הדרך היא ברכה ולא תפילה.

אגב, המהר"ם מרוטנבורג הוא אחד הראשונים, ומי שלא נמצא "ראשו ורובו" בבית המדרש לא כ"כ שומע עליו. המהר"ם היה רבו של הרא"ש. הערכתו העצומה של הרא"ש לרבו באה לידי ביטוי במה שהרא"ש כותב בהלכות תשעה באב¹⁷: "ומיהו נכון להחמיר כדברי מורי אפ"י הוא מקיל ואני מחמיר היה לנו לעשות כדבריו, וכל שכן שהוא מחמיר ואני מקיל". למעשה, אחרי רבנו תם ור"י, המהר"ם נחשב כאחד מגדולי רבני אשכנז. המלאך המגיד אמר למרן הבית יוסף שכל סברותיו של המהר"ם מרוטנבורג הן זכות וישרות מאחר והוא הזדכך בייסורים בבית הכלא. כידוע, הגויים הכניסו את מהר"ם מרוטנבורג לכלא, והם ביקשו כסף רב עבור שחרורו. מהר"ם לא הסכים, ואמר לקהילה שלו שלא יפדו אותו מאחר ו"אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם"¹⁸ (דהיינו, אין לפדות שבוי במחיר גבוה מאחר וזה גורם לכך שירצו לחטוף יהודים נוספים לשם בצע כסף), וכך נשאר בכלא עד לפטירתו.

16 סי' רמ"ג.

17 מסכת תענית, פרק ד', סי' לב' בסופו.

18 מסכת גיטין, מה' ע"א.

הבית יוסף¹⁹ מביא את הדעות לעיל (למעט דעת ר"י, שאותה הטור כבר ציין), והוא מציין גם את דעת הרמב"ם:

"והר"מ מרוטנבורק (תשב"ץ קטן סי' רמג) כשהיה יוצא לדרך בבורק וכו'. זה לשון הכל בו בסימן פ"ז שאלו אל הר"מ מ"נ"ע למה תפילת הדרך חותמת בברוך הואיל ואינה פותחת בברוך והשיב שהוא סומך אותה לעולם לאחת מן הברכות הפותחות בברוך כגון לאחת מאותן ברכות דאשר נתן לשכוי בינה ע"כ. וה"ר יונה כתב בריש ברכות (א. ד"ה אלא) דטעמא משום דכל ברכה שבמקומה היא סמוכה לחברתה כשאומר אותה בפני עצמה אומרה כמו שהיא במקומה שחותמת ואינה פותחת ותפילת הדרך נמי כיון שבתפילת י"ח ברכות שומע תפילה סמוכה לחברתה אם עכשיו אינה סמוכה לחברתה לא חיישינן להכי: ויש לומר אותה אחר שהחזיק בדרך ואין לאמרה אלא אם כן יש לו לילך פרסה וכו'. בסוף פרק תפילת השחר (ל. אימת מצלי אמר רב חסדא משעה שאחז בדרך: והרמב"ם לא הזכיר תפילת הדרך אלא שכתב בפ"י מהלכות ברכות (הכ"ה) שכשיצא מן העיר בשלום יאמר מודה אני לפניך יי' אלהי שהוצאתני מכרך זה לשלום וכשם שהוצאתני לשלום כך תוליכני לשלום ותצעדיני לשלום ותסמיכני לשלום ותצילני מכף אויב ואורב בדרך ע"כ ויש לתמוה למה לא הזכיר בה חתימה וגם למה לא כתב דמצלי לה משאחז בדרך עד פרסה"

דהיינו, הרמב"ם לא התייחס כלל לדיני תפילת הדרך, ולכאורה "התעלם" מהגמרא הראשונה שהזכרנו בברכות (כ"ט ע"ב) וככל הנראה התייחס רק לגמרא השניה בברכות (ס' ע"א), ולדעתו נראה כי תפילת הדרך היא תפילה ולא ברכה, וממילא גם לא חותמים בה בשם. מסיבה זו נשאר הבית יוסף בצ"ע על דברי הרמב"ם.

במאמר מוסגר נציין, כי אחד הדברים המעניינים בסוגיה זו של תפילת הדרך, היא התייחסות הראשונים לסוגיה. נראה שיש מחלוקת יסודית במהות של תפילת הדרך. בכל הלכות ברכות לא מצאנו ברכה שהראשונים חלוקים במהותה בצורה כ"כ בסיסית (מגון האם מדובר בתפילה או בברכה).

הרי"ף²⁰ סובר שאת תפילת הדרך יש לחתום בשם:

"ואמר רבי יעקב אמר רב חסדא כל היוצא לדרך צריך שיתפלל תפלת הדרך. מאי תפלת הדרך? יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שתוליכני לשלום, ותצעדיני לשלום, ותסמיכני לשלום, ותחזירני לביתי לשלום, ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך, ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ברוך אתה ה' שומע תפלה"

19 או"ח, הלכות תפילה, סי' ק"י.

20 מסכת ברכות, דף כ' ע"א.

כמוהו סובר גם השו"ע²¹ שנראה שהסתמך על דברי "שני עמודי ההוראה" הרי"ף והרא"ש:

"הר"מ מרוטנבורג כשהיה יוצא לדרך בבוקר היה אומרה אחר יהי רצון כדי להסמיכה לברכת הגומל חסדים ותהיה ברכה הסמוכה לחברתה. אומר אותה אחר שהחזיק בדרך ואין לאומרה אלא אם כן יש לו לילך פרסה אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך"

כף החיים²² מסיק גם הוא שיש לחתום את תפילת הדרך בשם:

"היוצא לדרך וכו' מסיים בחתימה ברוך אתה ה' שומע תפילה כמבואר בבית יוסף בסימן זה ובשולחן ערוך סימן ר"ל ור"ד וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים חוץ מהרמב"ם שכבר תמה עליו מרן ז"ל בבית יוסף ודברי הפרי חדש בטלים לגבי כל הפוסקים. וכן הוא בכל הסדורים בחתימה ונכון הוא. מאמר מרדכי"

ישנו כלל בכף החיים - הוא לא מציין פוסקים שהוא לא סובר כמותם. כלל זה נכתב על ידו בהלכות סוכה. לכן, גם לדעתו (שהיא כדעת המאמר מרדכי שהוא מצטט) יש לחתום את תפילת הדרך בשם.

המג"א²³ נדחק בהסבירו את דברי השו"ע שהובאו לעיל:

"לדרך בבוקר - פי' שאומר הברכות בדרך דעכ"פ אסור לאומרה עד שהחזיק בדרך כמ"ש ס"ז"

דהיינו, מצד אחד יש לומר את תפילת הדרך רק לאחר שהחזיק בדרך (סעיף ז' בשו"ע), אך מצד שני מהר"ם מרוטנבורג היה אומר את תפילת הדרך בסמוך לברכות השחר (סעיף ו' בשו"ע). לכן, הסביר המג"א את מנהגו של מהר"ם מרוטנבורג כך שהיה אומר את ברכות השחר בדרך, ורק לאחר מכן סמך לאחת מברכות השחר את תפילת הדרך.

הט"ז²⁴ מפרש את דברי המהר"ם מרוטנבורג בצורה שונה:

"פירוש שלא יעכב מלומר אותה אחר פרסה ראשונה ויכול לומר אותה אפילו בעיר קודם שיוצא לדרך ומה שכתוב "שיחזיק בדרך" פירוש שיהיה מוחזק בודאי לילך וראיתי לקצת מקפידים שלא יאמר אותה עד שהוא דוקא חוץ לעיר על השדה ואין לזה שורש ועיקר מכל הפרושים והרי מהר"ם היה מתפלל אותה בבקר ביום שרצה ללכת בדרך ומכל מקום נראה טעם למה שמתפללין אותה חוץ לעיר הוא משום שאז יאמר

21 הלכות תפילה, סי' ק"י סע' ו'-ז'.

22 סי' ק"י אות י"ג.

23 סי' ק"י, ס"ק יב'.

24 על דברי השו"ע בס"י ק"י, סעיף ז'.

אותה עם אחרים וזכות דרבים עדיף מכל מקום יהיה נזהר לומר בבית תפלה היוצא מן הכרך הנזכר בסימן ר"ל"

היוצא מדברי הט"ז הוא שאת תפילת הדרך עדיף לומר דווקא בבית, עם חתימה בשם. ואם קרה לו אונס ולבסוף לא יצא לדרכו - אין חוששים לברכה לבטלה מאחר ויש כלל ידוע ש"אין דין נמלך בברכות" (יש על כך ריטב"א ידוע במסכת חולין). לדוג', אם אדם נטל ידיו בברכה לפני הסעודה ע"מ לאכול לחם, ואירע לו אונס כך שלבסוף לא אכל לחם, אין אומרים שברכתו היא ברכה לבטלה מאחר ובפועל הוא נטל את ידיו ע"מ לאכול.

הפרי חדש²⁵ מביא את דברי הב"י, ומסביר את סברתו של הרמב"ם ואף פוסק כמותו:

"כתוב בב"י (ד"ה והרמב"ם) ז"ל, והרמב"ם לא הזכיר תפילת הדרך אלא שכתב פרק י' מהלכות ברכות (הלכה כה) שהיוצא מן העיר לשלום יאמר מודה אני לפניך ה' אלהי שהוצאתני מדרך זה לשלום וכשם שהוצאתני לשלום כך תוליכני לשלום ותצעדיני לשלום ותסמיכני לשלום ותצילני מכף אויב ואורב בדרך ע"כ. ויש לתמוה למה לא הזכיר בה חתימה, וגם למה לא כתב דמצלי לה משאחז בדרך עד פרסה, עכ"ל הב"י ז"ל. ולי נראה דדעת הרמב"ם הוא דההיא תפילת הדרך דמייתני בפרק תפילת השחר [ברכות כט, ב] דמסיים בה בא"י שומע תפלה הוא במקום סכנה דכולא סוגיית דהתם בהכי אולא, ואפשר דהוא תפילה קצרה המוזכרת במשנה [שם כח, ב] לדעת ר' (ירמיה) [יעקב] בשם רב חסדא, ואנן לא קי"ל הכי אלא כאחרים [שם כט, ב] דאמרי שהיא צרכי עמך ישראל מרובין, ואהא קאי הא דשאלין [שם ל, א] אימת מצלי, ופולוגתא דרב חסדא ורב ששת אי מעומד אי מהלך, ולכן הרב ז"ל בפרק ד' מהלכות תפילה [הלכה יט] כשהביא דין תפלה קצרה כתב שאם יכול לעמוד עומד, והביאו המחבר בדין דלעיל [סעיף ג] וכן כתב שם בכסף משנה ז"ל [ד"ה ומתפלל] שדין זה הוציאו מההיא דרב ששת דקאמר אוקמן לדידי ואצלי מהיות טוב וכו', ודלא כשאר מפרשים שפירשו דתפילת הדרך המוזכר בפרק תפילת השחר [שם כט, ב] לחוד ותפילה קצרה האמור שם לחוד, וכפי זה כי אמרין אימת מצלי קאי לתפילת הדרך, ולדעת הרמב"ם הכל אחד, והזיקו להרב ז"ל לפרש כן דאי כפירוש המפרשים דתפילת הדרך היינו שלא במקום סכנה, דין זה עיקרו ושורשו בהרואה [שם ס, א] דגרסינן התם בברייתא בקש לצאת אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלקי אבותינו שתוציאני מדרך זה לשלום, יצא אומר מודה אני לפניך וכו' ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך ולא הוזכר שם חתימה כלל, וליכא חתימה אלא היכא שהוא במקום מסוכן ולא מצי להתפלל תפילת י"ח אז תיקנו הך תפילה קצרה שהיא צרכי עמך מרובים וכו', ודין פרק הרואה כתבו הרב ז"ל פרק י' מהלכות ברכות [שם], ומה שלא

25 או"ח, סימן ק"י סעיף ד'.

הזכיר הרב ז"ל דין פרסה בפרק ד' מהלכות תפילה, יש לדחוק ולומר דסבירא ליה כמו שכתב הרא"ש ז"ל [שם פרק ד סימן יח] שגרסת (פירוש הגי') [בה"ג הלכות ברכות פרק ד] עיקר שאם יש לו ללכת פחות מפרסה בקרוב לעיר לא הוי מקום סכנה ואינו צריך לברך, ולזה כבר כתב הרב ז"ל [שם] היה מהלך במקום סכנה וכו' ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך כנ"ל. ולענין הלכה נראה לי עיקר כדברי הרמב"ם דספק ברכות להקל, ודלא כהמחבר לקמן סימן ר"ל סעיף א"

דברי הפרי חדש נמצאים בחיבורו בסימן שעוסק במציאות בה אדם טרוד, ואין דעתו פנויה להתפלל תפילת שמונה עשרה. לדוג', אדם שנמצא באמצע פעילות צבאית, או אדם שרב עם חברו מריבה גדולה, והוא לא מסוגל להיות מיושב בתפילתו. במקרים מעין אלו, חז"ל אמרו שמאחר ואינו מיושב בדעתו שיתפלל תפילת "הביננו"²⁶. תפילת הביננו היא למעשה ברכה אחת שכוללת בתוכה את כל הברכות האמצעיות של תפילת שמונה עשרה: "הביננו ה' אלקינו לדעת דרכיך, ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות גאולים, ורחקנו ממכאובינו, ודשננו בנאות ארצך, ונפוצותינו מארבע תקבין, והתועים על דעתך ישפטו, ועל הרשעים תניף ידיך, וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתיקון היכלך ובצמיחת קרן לדוד עבדך, ובעריכת נר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תענה, ברוך אתה ה' שומע תפלה". אגב, זו ברכה שניתן לומר אותה רק בקיץ, ולא במוצאי שבת (מאחר ויש להוסיף "אתה חוננתנו") ולא בחורף (מאחר ויש לומר "ברך עלינו" - וזה לעיכובא). למי שנמצא במקום סכנה, תקנו חז"ל "תפילה קצרה"²⁷: "צרכי ישראל מרובים ודעתם קצרה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה והטוב בעיניך עשה ברוך אתה יי' שומע תפלה".

מיד לאחר שהגמרא מציינת את ברכת הביננו ואת התפילה הקצרה, הגמרא מתחילה לדון בעניין של תפילת הדרך. מדוע הגמרא סדרה את הדברים בצורה זו, ולא התייחסה לתפילת הדרך בפרק "הרואה" במסכת ברכות (פרק ט') בו הגמרא דנה בתפילות ובברכות? מסביר הפרי חדש שמכאן מסיק הרמב"ם שתפילת הדרך נאמרת רק במקום סכנה, ולא במקום סכנה אין אומרים את תפילת הדרך בשם ומלכות. להלכה, פוסק הפרי חדש כרמב"ם שאת תפילת הדרך לא מברכים עם שם ומלכות משום ספק ברכות להקל, וזה הפך דעת מרן השו"ע בסימן ר"ל שלדעתו מברכים את תפילת הדרך עם שם ומלכות.

דבר ידוע ומפורסם הוא שבירושלים היו פוסקים כמו הפרי חדש והחיד"א (אלא א"כ דבריהם סתרו מנהג שנהגו בו בירושלים מקדמת דנא). בזמנו היו ויכוח בין הרב יעקב סופר שליט"א לבין אלו ששינו את ניקוד המילה חשמונאי (מחשמונאי לחשמונאי). כידוע, הפרי חדש סובר שניקוד המילה צריך

26 מסכת ברכות, דף כ"ט ע"א.

27 מסכת ברכות, דף כ"ט ע"ב.

להיות חשמונאי²⁸, והרב סופר אמר להם ש"ידוע שבירושלים הולכים לפי הפרי חדש" ולכן ודאי שאין לשנות.

הגמרא במסכת הוריות²⁹ מביאה את מחלוקת בן עזאי ורבי עקיבא לגבי תשלומים על קרבנות מסוג "חטאות ציבור":

"אמר לו בן עזאי: מאי שנא מן היושב כו'. שפיר קאמר ליה ר"ע לבן עזאי! אמר רבא: החזיק בדרך איכא בינייהו, לבן עזאי חייב - דהא בביתיה איתיה, לר"ע פטור - דהא החזיק בדרך"

מהן חטאות ציבור? בית דין שטעו בהוראה, כגון שאמרו על חֶלֶב מסוים שהוא מותר, או על איזו שהיא מלאכה בשבת שהיא מותרת, ועם ישראל טעה בעקבות פסיקתם, הרי שהציבור מתחייב ב"פר העלם דבר של ציבור". המקור לכך הוא בספר ויקרא³⁰:

"ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר מעיני הקהל ועשו אחת מכל מצות יהוה אשר לא תעשינה ואשמו: ונודעה החטאת אשר חטאו עליה והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת והביאו אתו לפני אהל מועד"

מי מחוייב לשלם על פר העלם דבר של ציבור? במשנה שאותה מפרשת הגמרא לעיל, ישנו דיון לגבי אדם שהיה בביתו, או אדם שהלך למדינת הים, ועשה דבר שאסור לעשותו בעקבות פסיקת בית הדין שטעו בהוראה. האם אנשים אלו מתחייבים גם הם בקורבן פר העלם דבר של ציבור? האם הם פטורים לגמרי? האם הם מתחייבים להביא אשם תלוי (מאחר וישנו ספק אם תולה את האשמה בבית הדין או בעצמו)? אגב, בהמשך הגמרא³¹ ישנה מחלוקת האם הכסף לקורבן מגיע מתרומת הלשכה, או שעושים מגבית מיוחדת לשם כך וגובים מכל אחד ואחד.

לדעת רבי עקיבא, אדם שהלך למדינת הים הוא "קרוב לפטור" מתשלום. לעומתו, בן עזאי אומר שאדם זה יהיה חייב באשם תלוי, מאחר ודינו לא שונה מאדם שישב בביתו ולא שמע שבית הדין חזרו בהם מהוראתם השגויה. הסביר לו רבי עקיבא שההולך למדינת הים קרוב לפטור מאחר והוא תולה את האשמה בבית הדין כיוון שלא ידע שחזרו בהם לאחר טעותם, הואיל ולא היה באיזור כשבית הדין טעו בהוראתם, וזה שונה מאדם ששהה בביתו ולא שמע, שהרי הייתה לו אפשרות טכנית לשמוע על שינוי ההוראה השגויה של בית הדין.

28 או"ח, ריש סימן תרפ"א. וכן פסק געו"ת בעל הבא"ח בספרו בא"ח הלכות, שנה א', פרשת וישב, הלכות חנוכה, אות כ"ה.
29 דף ד' ע"א.
30 פרק ד', פס' יג' יד'.
31 מסכת הוריות, דף ג' ע"ב.

לכאורה - צודק רבי עקיבא! אם כך באיזו מציאות חולקים רבי עקיבא וכן עזאי? מסביר רבא שהמחלוקת היא במקרה של אדם ש"החזיק בדרך". מסביר רש"י במקום: "החזיק בדרך - לילך למדינת הים ועדיין ישנו בעיר". ממשיך רש"י ומסביר שבמציאות כזו, לשיטת רבי עקיבא יהיה פטור מתשלום מאחר והיה טרוד לפני יציאתו כך שהוא לא היה פנוי לשמוע על כך שבית הדין טעו וחזרו בהם מהוראתם, ואילו לשיטת בן עזאי הוא יהיה חייב שהרי סוף סוף אותו אדם עדיין לא יצא מעירו. היוצא מכאן הוא, שמשמעות הביטוי "החזיק בדרך" מתפרשת מגמרא זו כאדם שהיה בדעתו לצאת לדרכו אך בפועל עדיין לא עשה כן.

כשהיה הרב חיד"א בגיל שמונה עשרה, הוא כתב את חיבורו "שער יוסף". זהו חיבור בן שני כרכים על מסכת הוריות (שאורכה ארבעה עשר דפים בלבד). החיבור נכתב בעיון חריף מאד תוך גילוי בקיאות עצומה בפוסקים. מדברי רבא במחלוקת דלעיל במסכת הוריות ("החזיק בדרך"), מסביר הרב חיד"א³² מדוע ניתן לומר את תפילת הדרך כשהיה בדעתו של האדם לצאת, אף לפני שיצא:

"מכאן הוכיח הרב אליה זוטא, באו"ח סימן ק"י, שמה שכתבו הפוסקים שם דתפילת הדרך אומרה אחר שהחזיק בדרך, רצונו לומר קודם שיצא מהעיר כי הכא. וכתב הרב שבות יעקב ז"ל, ח"ב סימן ח"ן, דהוכחתו היא מהטור וש"ע דנקטי החזיק בדרך. אך מש"ס ורי"ף ורא"ש משמע דווקא שאחזו והלך בדרך וכו' ע"ש. ולפק"ד דמהרי"ף והרא"ש ז"ל דגרסי משאחזו בדרך אין להוכיח שיצא מהעיר דנראה דיש לפרש בלשון שאחזו בדרך כדמפרשינן בהחזיק בדרך"

היוצא מדברי הרב חיד"א הוא, שאדם מתחייב בתפילת הדרך עוד "כשהחזיק בדרך", דהיינו עוד כשהיה בדעתו לצאת אך בפועל עדיין היה בעירו. בפסקו זה, דוחה הרב חיד"א את דברי המג"א שהובאו לעיל, שאדם מתחייב בתפילת הדרך לאחר שכבר יצא לדרכו.

כעת אנו מבינים, שהפירוש המרווח יותר בדברי המהר"ם מרוטנבורג הוא שאת תפילת הדרך יש לומר כשנמצא בעודו בעירו, בטרם יצא לדרכו, ואפילו למ"ד שאומר שחותמים את תפילת הדרך בשם (כגון הט"ז).

נחזור כעת לגמרא בברכות³³ בה פתחנו את השיעור, וננסה לעמוד על פירוש המילים "המלך בקונך וצא". רש"י הסביר בפשטות, לכאורה, שהפירוש הוא שבטרם יציאה לדרך יש לטול רשות מהקב"ה.

הרב בא"ח³⁴ מקשה על נוסח הגמרא "המלך בקונך וצא":

32 שער יוסף, דף ד' ע"א.

33 כ"ט ע"ב.

34 בניהו, מסכת ברכות, דף כ"ט ע"ב.

"המלך בקונך וצא: קשה, תיבת "וצא" דנקיט המקשן ללא צורך כי הוא שואל על מה שאמר "המלך בקונך". ונראה לי בס"ד דשואל שתיים: חדא- מאי "המלך בקונך", ועוד- לא נקיט אליהו זכור לטוב תיבת "וצא", כיון דאמר ברישא "וכשאתה יוצא לדרך" מוכח דביוצא לדרך איירי. ותירץ לו תפילת הדרך כלומר תפילת הדרך הידועה שאין בה הזכרת השם וכל ברכה שיש בה הזכרת שם יש בהזכרת שם מספר "צא" (91), שצריך לכונן שם הויה בלבו ויזכיר שם אדנות בפיו דעולין שתיהן צ"א, ולכן צריך שתהיה סמוכה לחברתה כדי שיהיה לה דין ברכה שיש בה הזכרת השם שיש בה מספר "צא", ולכן אמר "המלך בקונך וצא", הוסיף תיבת "צא" לרמוז לו שיסמוך אותה לחברתה ואז יהיה בה מספר "צא"."

עפ"י הרב בא"ח, נראה שהמילה "צא" בשאלת הגמרא "מאי המלך בקונך וצא", מיותרת, שהרי ברור שמתכוון לצאת לדרך, ועוד שאליהו זכור לטוב שהזכר בגמרא לא השתמש במילא "וצא". ועונה הרב בא"ח, שהמילה "צא" היא כנגד תפילת הדרך הידועה שאין בה הזכרת השם. ומדוע? מאחר והמילה "צא" היא גימטריא של צירוף שם הויה (26) ושם אדנות (65), וצירוף זה בא לידי ביטוי כשיש הזכרת השם, כגון בברכה שחותמים בה בשם. לכן שאל המקשן בגמרא מה פירוש "המלך בקונך וצא" - לרמוז לו שיסמוך את תפילת הדרך לברכה אחרת, וממילא לתפילת הדרך יהיה דין ברכה שיש בה הזכרת השם, ובהזכרת השם יבוא לידי ביטוי מס' צ"א.

הסיבה שהרב בא"ח קרא לתפילת הדרך "הידועה שאין בה הזכרת השם" נובעת מהעובדה שבספר "בניהו" כתב הרב בא"ח את הפירושים לשיעורים שהעביר כל בוקר ב"עין יעקב" (בנוסף לשיעור ההלכה שהעביר בשו"ע או"ח ויו"ד), והגרסה של חתימת תפילת הדרך שהייתה לפניו בעין יעקב, הייתה ללא שם ומלכות ("ברוך שומע תפילה"), וזוהי תפילת הדרך "הידועה".

גם בספרו בא"ח הלכות³⁵ פסק הרב בא"ח שראוי להסמיך את תפילת הדרך לברכה אחרת כך שיוכל לברכה עם חתימה בשם:

"יזהר האדם בתפלת הדרך, וראוי שיסמכנה לאיזה ברכה כגון שיאכל או ישתה ויברך ברכה אחרונה ויסמוך תפלת הדרך אליה, או יסמוך אותה לברכת אשר יצר אם נודמן לו זה"

אגב, ב"דקדוקי סופרים" (השוואה של ש"ס וילנא לכל כתבי היד המצויים של הגמרות הישנות) מובא שבכל כתבי היד של התלמוד לא מופיע הנוסח "ברוך אתה ה' שומע תפילה" אלא "ברוך שומע תפילה". לפי זה, יכול להיות שגרסת התלמוד שהייתה לפני הרמב"ם (ואולי לפני פוסקים ספרדים נוספים) היתה כזו שלא הופיעה בה חתימה בסיום תפילת הדרך. יתרה מכך, ייתכן שהמבוכה

35 שנה א', פרשת עקב, אות י"ח.

הגדולה שנמצאים בה הפוסקים לגבי מהותה של תפילת הדרך (תפילה או ברכה), קשורה לשינוי נוסחאות שהיו ביניהם לעניין החתימה בסיומה.³⁶

הרב ישכיל עבדי³⁷ פוסק גם הוא שאת תפילת הדרך יש לומר ללא חתימה בשם, כמנהג הספרדים:

"אשר לתפילת הדרך, דלדעתו אלו שנוסעים לת"א לא צריכים לברך, כיון דע"פ רוב יש בתוך פרסא ישוב וכו', הנה נכון הדבר, דבגמ' (ברכות כ"ט ב') נאמר המהלך במקום גדודי חיה ולסטים, וכו' וכן עד פרסא, וכ"פ בש"ע או"ח סי' ק"י ובתוך פרסא אין סכנת דרכים, ואמנם בזמנינו זה, שרבים התאונות בכלי רכב אוטומובילים וכו', ואפי' בתוך העיר יש חשש סכנה לאדם, היה ראוי לתקן לברך אפי' תוך העיר, כיון שענינו הרואות כמה מהסכנות בדרכים, מהתנגשות המכוניות, א' בהב', ואפי' ההולכים ברגל, יש מקרים רבים, שדורך אותם האוטו, ובודאי ע"כ פסיעא ופסיעא היינו צריכים לברך שה' ישמור צאתנו ובואינו, וכ"ש הנוסעים לת"א או מת"א למקום אחר, שבודאי שצריכים לברך, ובלא"ה אנו בדין הספרדים לא מברכים בשם ומלכות, וא"כ יכול לברך בכל עת ובכל רגע, איזה איסור יש בזה, אם מברך בלי שם ומלכות"

הרב ישכיל עבדי גדל בביתו של הראשון לציון הרב יעקב שאול אלישר (היש"א ברכה), ואנו יודעים בוודאות גמורה שאם הרב ישכיל עבדי לא היה יודע בוודאות מהו מנהג הספרדים בנידון - לא היה כותב זאת בספרו, שכן הוא היה ממעתיקי השמועה ובר סמכא. ברור ופשוט שמנהג הספרדים היה לא לומר את תפילת הדרך עם חתימה בשם - בין אם נאמר שזה היה הנוסח שהופיע לפניו בגמרא, או שסברו כדעת הפרי חדש, או שחששו לסברת הרמב"ם, או שכיום הדרכים הם פחות בחזקת סכנה.

ומכיוון שלידו אין חתימה בשם, אין מניעה לומר את תפילת הדרך בכל עת שיוצא מביתו, ובפרט לאחר שנתרבו תאונות הדרכים כתוצאה מהתנגשויות רכבים.

במקום אחר³⁸, מתייחס הרב ישכיל עבדי לכך שאת תפילת הדרך יכול לומר בכל זמן שהוא נמצא בדרך (ולאו דווקא בפרסה הראשונה), וכן מתייחס הוא להסבר המילים "המלך בקונך":

36 ומ"המלך בקונך" ל"המלך ברכך": פעם סיפר הרב מנחם בורשטיין שליט"א [ראש מכון פוע"ה - פוריות ורפואה עפ"י ההלכה] שהיו מגיעים לפניו מקרים מאוד לחוצים של אנשי קבע שהיו מגיעים מהצבא, והייתה בעיה עם הטהרה של האישה. הוא אמר שהוא היה מתקשר אל הרב אליהו זצ"ל, ומספר לו את פרטי המקרה, ולאחר שהרב אליהו התיר אמר לרב בורשטיין "תגיד להם שהכל בסדר, ואני לוקח את האחריות עליי". מאז שהרב נפטר, אמר הרב בורשטיין שאין לו למי לפנות בנושאים הללו, מאחר ואף אחד לא מוכן לקחת אחריות. כמו כן, סיפר הרב בורשטיין שכתוצאה מפסיקותיו של הרב אליהו זצ"ל בעניינים אלו מעולם לא אירעה תקלה.

37 חלק ז', קונטרס אחרון, סימן ג'.

38 ישכיל עבדי, חלק ה', סימן י"ט.

"זאת אשיב בס"ד, לבבי לא כן יחשוב בכו' רש"י ז"ל, דא"כ דרך משום נטילת רשות נגעו בה, מדוע אפי' עד פרסה יכול לברך הלא דרך נטילת רשות הוא תיכף שנפטרים מהמקום, היינו בפסיעות הראשונות, כנהוג בכל הנפטרים מלפני אדם גדול, ומעולם לא נשמע כזאת, שעד פרסה היינו שיעור של מהלך יותר משעה, יפטר מלפני האיש הנפטרים ממנו, גם מה שייך גבי קוב"ה הגבלות, לומר דעד פרסה הוא בגדר נטילת רשות ולא יותר, הלא הקב"ה מלא כל הארץ כבודו, והוא נמצא בכל מקום, ובכל שעה ובכל רגע, ול"ש יחס הנפטר ממנו מהקב"ה, וזה אמרו רק בסיום שמונה עשרה, דבזמן תפילתו היה עומד ומיחד הדיבור עם הקב"ה דבזה שייך לומר דבזמן שגומר תפלתו שגמר הדיבור עמו והולך לו שייך לומר שהוא כנפטר מפני המלך, אבל כאן לגבי תפה"ד דלפני צאתו מביתו לא היה האדם עומד ומיחד הדיבור עמו, ל"ש לייחס עליו יחס הנפטר מפני המלך.

וברור הדבר שמ"ש רש"י טול רשות, אין הכוונה כדרך הנפטרים מלפני המלך, או אדם גדול, אלא כל עיקר כו' רש"י הוא רק לפרש ביאור המילה של "המלך" ולעיקר הכוונה כבר מבוארים הדברים בגמ' דהיינו תפלת הדרך, דתפילת הדרך מייחס אותה הגמ' ביחס נטילת רשות, אך לא כדרך הנפטרים מאדם גדול, דשם אדרבא הנטילת רשות, היא להפרד ממנו, וכאן הנטילת רשות להיפך, דהיוצא לדרך חפצו ורצונו, שה' ישמור צאתו ובואו, בכל דרכיו ובכל צעדיו, ושילוה אותו עד הגיעו למחוז חפצו בהליכתו ובחזרתו, כמאה"כ ה' ישמור צאתך ובואיך דע"ז אומרים מזמור זה בתפילת הדרך, וכן הפסוק כי מלאכיו יצוה לך וגו'."

דהיינו, לשיטת הרב ישכיל עבדי, לא שייך לומר שרק בפרסה הראשונה צריך להתפלל תפילת הדרך ולאחר מכן לא, כיוון שלא ניתן לומר שזמן רב כ"כ (פרסה - למעלה משעה של הליכה) נחשב כאילו הוא נפטר מלפני המלך, ובפרט שלגבי הקב"ה לא שייכת הגבלה בזמן או במקום שנפטרים מלפניו. לכן, כל זמן שהוא נמצא בדרך יכול לברך את תפילת הדרך.

כמו כן, מסביר הרב ישכיל עבדי שמשמעות עניין "המלך בקונך" הוא נטילת רשות ע"י אמירת תפילת הדרך, דהיינו בקשת שמירה, שהרי בשונה ממקרה בו נפטרים מלפני אדם גדול ששם מדובר בפרידה ממנו, הרי שכאן עניין נטילת הרשות הוא בדיוק להפך - האדם שיוצא לדרך רוצה שהקב"ה יהיה עימו, ישמור עליו ולא יפרד ממנו לכל אורך הדרך. יוצא, שכוונת רש"י במילים "טול רשות" אין משמעותה "כדרך הנפטרים מלפני המלך", אלא התפלל תפילת הדרך ובקש שהקב"ה ישמור אותך³⁹.

39 מובא ב"חסד לאלפים" (סימן ק"י) שראוי לכל אחד להתייעץ עם תלמיד חכם בעירו לפני שיוצא לדרך ולהתברך ממנו.

כעת נגיע לשיטתו של מו"ר זצ"ל. כפי שציינו לעיל, לדעת הרב אין חותמים את תפילת הדרך בשם, וכפי שלמדנו בשיעור, ישנן סיבות אפשריות רבות לכך.

אך מדוע לדעת הרב יש לומר את תפילת הדרך בתפילת העמידה בסמוך לברכת שומע תפילה? לענ"ד ההסבר הוא כזה: הרב ככל הנראה הבין שגם השו"ע חשש לדעת מהר"ם מרוטנבורג (שיש להסמיך את תפילת הדרך לברכה אחרת) מאחר והביא את דעתו. כמו כן, מאחר והרב פוסק כמו החיד"א שסובר שאת תפילת הדרך אפשר לומר כשהוא נמצא עדיין בעיר (לעניין זה שמתפלל אותה בתוך תפילת שמונה עשרה כשהוא בעודו בעיר. את תפילת הדרך שאדם אומר כאשר לא הזכיר אותה בתפילת שמונה עשרה, יש לומר לאחר שיצא מעיבורה של עיר, דהיינו לאחר שהתרחק מהבית האחרון שבעיר), משמע שהיוצא לדרך הריהו כמתכוון לצאת לדרך, וממילא תפילת הדרך היא חלק מההתכוננות שלו ליציאה, ולכן עדיף שיגיד אותה כבר בברכת שומע תפילה, וכך הוא מרוויח שני דברים: האחד, שעיקרה של תפילת הדרך היא בברכת שומע תפילה (שהרי סיום תפילת ברכת הדרך זהה לזו של ברכת שומע תפילה) - כפי שראינו בדעת רבנו יונה, והשני - מי אמר שידמן לאותו אדם שיוצא לדרך דבר מאכל או משקה כך שיוכל להסמיך ברכה אחרת לתפילת הדרך? לכן, עדיף כבר לומר זאת בשומע תפילה, ששם יש בוודאות ברכה הסמוכה לחברתה.

יש להוסיף ולומר כי להלכה למעשה הקריטריון לאמירת תפילת הדרך מורכב משילוב של זמן ומרחק. לדוג', אדם שהלך מרחק של פחות מפרסה (דהיינו מרחק קצר מארבעה מילין), וזמן הליכתו היה למעלה משיעור הילוך פרסה (72 דקות) - לא מחוייב באמירת תפילת הדרך. לעומתו, אדם שהלך שיעור פרסה - 4 מילין, בפחות מ- 72 דקות - יהיה מחוייב בתפילת הדרך.

לעניין זה, שיעור הילוך פרסה ברכב הוא 72 דקות של נסיעה רציפה (ללא עומסי תנועה). משמע, אם אדם שהה ברכבו כתוצאה מעומסי תנועה זמן רב יותר מ- 72 דקות, אך מרחק נסיעתו היה נמוך ממרחק נסיעה רציפה של 72 דקות, הוא אינו מחוייב בתפילת הדרך.

לסיכום, נביא מס' הלכות נצרכות בדין תפילת הדרך כפי שנכתבו ע"י מו"ר זצ"ל⁴⁰:

- א. "תפילת הדרך" נאמרת פעם ביום, והלילה נמשך לאחר היום לעניין זה אף שנחשב יום חדש.
- ב. צריך לומר תפילה זו בלשון רבים, ואפילו אם הולך יחיד.
- ג. ישתדל אדם לומר את "תפילת הדרך" בתוך "שמע קולנו" בתפילת י"ח הסמוכה ליציאתו.
- ד. אם לא אמר "תפילת הדרך" ב"שמע קולנו", יאמר אותה בלי חתימת השם אלא יחתום "ברוך אתה השם שומע תפילה".
- ה. כיוון שהדרכים בחזקת סכנה (תאונות דרכים וכד'), טוב שיוסיף ב"תפילת הדרך" את המילים: "ותצילנו מתאונות דרכים ומכל פגעי חבלה".

40 מאמר מרדכי לימות החול, פרק ל"א.

- ו. את "תפילת הדרך" יאמר אם רוצה ללכת מרחק פרסה, דהיינו מרחק נסיעה של 72 דקות או יותר, ובמקום שכנה אומר "תפילת הדרך" אפילו אם הולך פחות מפרסה.
- ז. את "תפילת הדרך" יש לומר לאחר שיצא מעיבורה של עיר, דהיינו לאחר שהתרחק מהבית האחרון שבעיר.

כשנוסע ברכבת, אוטובוס וכדו' טוב שיעמוד ויאמר, אך אם חושש ליפול - יכול לאומרה בשיבה. אמנם כשנוסע ברכב פרטי טוב שיעצור בצד הדרך ויעמוד באמירתה, אך אם קשה לו הדבר או שאינו יכול לעצור - יכול לאומרה בשיבה או בנסיעה.

